

زندگی بشر بوده، در همهٔ اعصار و ادوار سعادت و رستگاری او را تضمین کرده است.

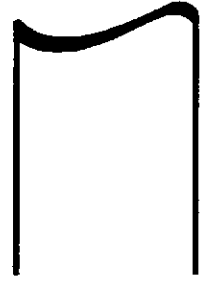
«قرآن بزرگترین جلوهٔ نبوت و معجزهٔ جاویدان پیامبر اسلام است.»^۱

معجزه و ملحقات آن (همانند کرامات) از مسائلی است که در همهٔ ادیان الهی در جنب نبوت و هدایت وجود داشته است. خدای کریم و رحیم که از سر لطف و مرحمت، نعمت پیامبری را بر بشر ارزانی داشته است تا طریق خیر و صلاح و هدایت را بدیشان بنمایاند و از شر فساد و ضلالت باز دارد، برای اتمام حجت بر بندگانش پیامبران را به زینت معجزه بیاراست تا پس از آن عذری بر نافرمانی و ناسپاسی نداشته باشند.

آیات قرآنی و روایات ناظر به این معنی هستند که همهٔ پیامبران برای اثبات مدعا و تشویق مردم به توحید حامل معجزه‌ای بودند؛ چنان که قرآن شریف بدانها اشاره دارد، تا این که نبوت به پیامبر اسلام حضرت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌رسد که ایشان خاتم پیامبران و شریعت ایشان آخرین ادیان می‌باشد.

معجزات پیامبران پیشین، معجزاتی مادی و قابل درک با حواس بوده‌اند؛ چنان‌که فقط برای بیستندگان و حاضران حجیت داشته، آیندگان احتمالاً از طریق اخبار از آنها مطلع می‌شدند. شیخ محمود شلتوت می‌گوید:

۱ - محمد عزة دروزة، تاریخ قرآن، ترجمه محمد علی لسانی فشارکی، ص ۴۲.

قرآن و پژوهشهای قرآنی

اعجاز علمی قرآن

فروغ پارسا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

قرآن، کتاب دینی جاوید و منشور رسالتی است ابدی که بحق داعیهٔ هدایت عموم بشر را دارد؛ مشعل درخشانی است که روشنگر راهها و روشهای پرفراز و نشیب و تاریک و ظلمانی

ویژگیهای معجزه

گفته شده است که معجزه باید دارای سه ویژگی باشد: مقرون به تحدی بوده، مطابق طبیعت و ذوق مخاطبان باشد و در محدوده زمان و مکان رسالت خود معجزه به شمار آید.

۱- هموردطلیی قرآن

در تاریخ مشهور است که قرآن در مراحل و کیفیات متعددی همگان را به هموردی خوانده است و به کسانی که براین کتاب شریف ایمان نیاورده‌اند می‌فرماید که کتابی، سخنی، یا سوره‌ای مانند این کتاب بیاورید.^۱ آن گاه در جایگاه بلند ابدیت، هموردطلیی زمانشمول و جهانشمولش را فریاد می‌کند و می‌فرماید:

﴿قل لئن اجتمعت الانس و الجن علی أن یأتوا بمثل هذا القرآن لایأتون بمثله و لو کان بعضهم لبعض ظهیراً﴾ (اسراء/ ۸۸)

بگو اگر انسانها و جنیان مجتمع شوند که مانند این قرآن را بیاورند، نمی‌توانند؛ اگر چه هر یک بر دیگری کمک کند.

۲- سازگاری با ذوق و طبیعت مخاطبان

شرط دوم اعجاز سازگاری با ذوق و طبیعت مخاطبان است. عبده می‌گوید:

۱- سلیمان فهد الرومی، منهج المدرسة العقلية فی التفسیر، ص ۴۶۷.

۲- عبدالرزاق نوفل، قرآن بر فراز اعصار، ترجمه شکیب بهرام‌پور، ص ۱۰۷.

۳- طور/ ۴، هود/ ۱۳، یونس/ ۳۸ و بقره/ ۲۳- ۲۴.

«معجزات انبیای گذشته خارق عاداتهای حسی بودند و به گونه‌ای نبودند که عقل و ذهن با تفکر بدان راه یابند، آنها معجزاتی از بین رفتنی بودند و نه دائمی؛ زیرا رسالت آنها نیز به گونه‌ای عام و جاودانه نبوده است.»^۱

نزدیک به هشتصد آیه از آیات
قرآن از آسمانها و زمین،
کوهها و ستارگان، انسان و
بازان، شگفتیهای آفرینش
مورچه و شتر، منشأ پیدایش
جهان، چگونگی تشکیل ابرها
و مسواری از این دست
سخن رانده است

دانشمند دیگری می‌گوید:

امتیاز قرآن از سایر معجزات، ابدیت آن است؛ زیرا قرآن در زمان ما همچنان پراج و استوار است که در عهد پیشینیان ما بود و در پیش روی آیندگان نیز این خصوصیت عجیب ثابت و پایدار خواهد ماند؛ چه آن که قرآن با ابدیت و خلود پیوسته همگام خواهد بود. معجزه هر یک از پیامبران با درگذشت آنها پایان پذیرفت، جز اعجاز محمد ﷺ که همچنان باقی و جاوید خواهد ماند.»^۲

معجزه‌ای ابدی است. قرآن کریم از هرگونه تحریفی در امان است و خدای متعال آن را از هرگونه تغییر حفظ کرده و آن به طریق روایات متواتر ضبط و حفظ شده است. این ویژگی مخصوص به قرآن شریف است و هیچ کتاب آسمانی چنین ویژگی‌هایی ندارد.^۳ معجزه پیامبر اکرم ﷺ قائم به ذات بوده و مستقل از شخص نبی اکرم تا قیامت باقی است.

وجوه اعجاز قرآن

اعجاز قرآن در وجوه بسیاری مورد بررسی و تبیین قرار گرفته که شاید مهمترین آنها بدین ترتیب باشند:

- اعجاز بیانی قرآن کریم که شامل فصاحت و بلاغت قرآن کریم است.
- اعجاز در تبیین فلسفی هستی.
- اعجاز در تشریح قوانین.
- اعجاز در موسیقی و آهنگ منحصر به فرد و دلپذیر آیات.
- اعجاز در اخبار غیبی.
- اعجاز در اثبات مطالب و مدعاها.
- اعجاز در تصویر فنی و هنری صحنه‌ها. این وجه را «سید قطب» ابداع کرده است.
- صرفه: گروهی در وجه اعجاز، به بیانی خارج از ذات قرآن استناد کرده‌اند. اینان گفته‌اند،

«قرآن با این‌گونه آیات فرازمنند که غرور انگیز بوده و غیرتها را به هیجان می‌آورد، اعراب را دعوت به تحدی کرده بود. با این‌که ایشان در بلاغت، طبعی بلند داشتند و اسلوب آن در عروقتان نفوذ کرده بود و سخنوری ایشان در حدی بود که در هیچ روزگاری مانند آن شناخته نشده است به گونه‌ای که در آن ایام به ادب و سخنوری تفاخر و مباحثات می‌کردند و مجالس و بازارهایی بدین منظور به پا کرده و اخبار و آوازه اشعار و کلامشان را به اطراف منتشر می‌نمودند، با این همه هیچ یک از ایشان قادر به معارضه با قرآن نشد.»^۱

بررسی‌های تاریخی این مطلب را تأیید می‌نماید که فصاحت و بلاغت، قدرت بیان و ادبیات از مسائل قابل اعتنا و اعجاب انگیز برای مردم جزیره العرب بوده است، همچنان که طب و درمان بیمار برای امت عیسی یا سحر و ساحری برای قوم موسی قابل توجه بوده است.

«توجه به ظرافتهای کلام و لطایف ادبی و شعر در حدی بوده که در مجالس خود عموماً مسابقات شعرخوانی داشته‌اند و قبایل مختلف به داشتن شاعران توانمند افتخار می‌کرده‌اند... بدین‌سان قرآن در اعماق روح اعراب نفوذ کرده بود، چنان که مؤمن و کافر به فضیلت و قدرت تأثیر آن اذعان داشتند.»^۲

۳- اعجاز بودن در محدوده زمان و مکان

رسالت

شرط سوم نیز در قرآن متحقق است و آن،

۱ - محمد عبده، تفسیر المنار، ج ۱، ص ۱۹۵ - ۱۹۶.

۲ - عفت الشرقاوی، اتجاهات التفسیر فی مصر فی العصر

الحديث، ص ۲۷۵.

۳ - همان، ص ۲۷۷.

این عجز مردم و اعجاز قرآن نه در ذات و جوهر، بلکه در عجز و ناتوانی است که خداوند در جان مشرکان افکنده است، تا در میدان هم‌اوردطلبی هرگز همگون و هم توان قرآن نگردند. این نظریه به قول به «صرفه» معروف است.

- اعجاز علمی، به معنای پرده برگیری قرآن از اسرار هستی و روشن ساختن ابعاد هستی و سخن گفتن از ناپیدایی‌های دانش فراتر از محیطی که قرآن بر پیامبر ﷺ نازل شد.

اعجاز علمی قرآن

یکی از وجوه شاخص اعجاز قرآن در عصر جدید، اعجاز علمی قرآن است. در عصری که بشر مفتون توسعه و ترقی علوم و پیشرفت ابزار و ادوات علمی گردیده و مادیت و ماده‌گرایی چنان در روح انسان این عصر نفوذ کرده که چشم از هر معنویتی فرو بسته است، قرآن و نفخه روحانی آیات آن قلوب جویندگان حقیقت را با ارائه معجزات علمی به وادی صفا و نور و هدایت رهنمون می‌گردد.

خدای متعال که در قرآن مجید می‌فرماید:

﴿سَتَرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَنْفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعِنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ (فصلت/ ۵۲)

این آیه به شگفتیهای آفرینش آسمانها و ستارگان و نیروهای شگرف موجود در آن و نیز رموز اعجاز‌آمیز خلقت انسان در جزء جزء اعضا و اندامهایش اشاره می‌فرماید و هدایت الهی که نتیجه نگرش به این‌گونه آیات است زمانی به

دست می‌آید که اسرار و شگفتیهای آفرینش این پدیده‌ها که با علوم تجربی اثبات شده، از زبان قرآن بیان گردد.

نزدیک به هشتصد آیه از آیات قرآن از آسمانها و زمین، کوهها و ستارگان، انسان و باران، شگفتیهای آفرینش مورچه و شتر، منشأ پیدایش جهان، چگونگی تشکیل ابرها و مواردی از این دست سخن رانده است که با توجه به درصد این‌گونه آیات نسبت به مجموع آیات قرآن نمی‌توان از اهمیت آنها چشم‌پوشی کرد. بنابراین تفسیر علمی و بیان تأیید سازگاری آیات قرآن (که حدود پانزده قرن پیش نازل شده) بسا یافته‌های دانش بشری در این عصر قطعاً از وجوه اعجاز قرآن است که شاید بتوان گفت برای مردم این عصر از دیگر وجوه اعجاز قرآن چشمگیرتر است.

نمونه‌هایی از اعجاز علمی قرآن

همان‌گونه که ذکر شد، درصد قابل توجهی از آیات قرآن به مطالب «هستی شناسانه» اختصاص دارد. درباره «اعجاز علمی» این‌گونه آیات کتابها و مقاله‌های بسیاری نگاشته شده است که به طور نمونه به چند مورد اشاره می‌گردد: ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُؤَيَّدُونَ﴾ (ذاریات/ ۴۷)

آسمان را به قوت ساختیم و همانا آن را بسط می‌دهیم.

شاید بتوان گفت آیه شریفه به نظریه «انبساط جهان» اشاره نموده که از تئوری نسبیت عمومی

الهام می‌گیرد و مبنایی فیزیکی در بررسی طیف کهکشانها دارد. تغییر محل طیفها با قاعده معینی به سوی قرمز به وسیله دور شدن کهکشانها از یکدیگر بیان شدنی است. از این قرار وسعت جهان پیوسته رو به ازدیاد است و هر قدر فاصله از ما بیشتر شود فراخی به همان اندازه زیادتیر خواهد گردید. در این انبساط مداوم سرعت اجسام سماوی خواهد توانست از کسوری از سرعت نور به مقادیری بالاتر از آن برسد.^۱

﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا﴾ (انبیاء/ ۳۰)

آیا کافران ندیدند آسمان و زمین به یکدیگر پیوسته بودند، ما آنها را شکافتیم و از هم جدا کردیم.

پژوهشهای علمی نیز می‌گویند: کرات آسمانی و سیارات یکپارچه بودند، ولی به دلیل فعل و انفعالاتی تجزیه شده، ستارگان و کرات مختلف به وجود آمده‌اند.^۲

﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾ (لقمان/ ۱۰)

خداوند آسمانها را خلق کرد بدون ستونی که مشاهده کنید.

علوم امروزی نیز ثابت کرده‌اند «قانون جاذبه عمومی» مانند ستونی از فروافتادن آسمانها جلوگیری می‌کند. می‌توان تصور کرد قانون جاذبه عمومی همان امر نادیدنی است که خداوند از آن به ستون غیرقابل مشاهده تعبیر کرده است. همچنین قرآن در جای دیگر

می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا﴾ (فاطر/ ۴۱)

خداوند آسمانها و زمین را از این‌که فرو افتند بازداشت، که احتمالاً اشاره به قانون جاذبه عمومی دارد.

﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (یس/ ۴۰)

هریک در مدار معینی شناورند.

همچنین می‌فرماید: ﴿إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ (اسراء/ ۴۴)

موجودی نیست مگر آن‌که در تسبیح و ستایش اوست.

علوم نیز ثابت کرده‌اند پدیده‌ها در حرکت دائمی هستند.

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ (رعد/ ۱۲)

اوست خدایی که برای بیم از قهر و امید به رحمت خود برق را به شما می‌نماید.

علوم نیز ثابت کرده‌اند در برقه‌های آسمانی علاوه بر خوف از صاعقه برکاتی وجود دارند که عبارتند از آبیاری، سمپاشی، تغذیه و کودرسانی.^۳

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ﴾ (حجر/ ۲۲)

۱ - مورس بوکای، مقایسه‌ای میان تورات، انجیل، قرآن و علم، ترجمه ذبیح‌الله دبیر، ص ۱۹۱ - ۲۲۰.
 ۲ - عبدالفتاح طباره، پایه‌های اساسی شناخت قرآن، ترجمه محمد رسول دریایی، ص ۱۱۵.
 ۳ - تفسیر نمونه، ج ۱۰، ص ۱۵۱.

بادها را جهت آستن کردن فرستادیم.
علوم نیز تلقیح گیاهان به وسیله باد را تأیید کرده‌اند.^۱

﴿يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خُلُقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقِ
فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ﴾ (زمر/۶)

شما را در باطن رحم مادرانتان در سه تاریکی
با تحولات گوناگون بدین خلقت بیافرید.

این آیه اشاره به تاریکیهای سه گانه دارد که
جنین وارد آنها می‌شود. شاید این تاریکیها،
تاریکی شکم، رحم و پوست غشایی جنین که با
مایع آمینوسی پوشیده شده، باشد.^۲

﴿بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ تُسَوِّىَ بَنَانَهُ﴾
(قیامت/۴)

بلی ما قادریم که سر انگشتان او را نیز منظم
و درست گردانیم.

قرآن کریم به اثر انگشت به عنوان مطلب
بسیار مهمی اشاره کرده، در حالی که در زمان
نزول، مردم متوجه اهمیت این مسأله نبوده‌اند.
امروزه از آثار و خطوط سرانگشتان برای
تشخیص هویت استفاده می‌شود.

﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ
أَطْرَافِهَا﴾ (انبیاء/۴۴)

آیا نمی‌بینند که ما می‌توانیم قادر مطلق که اراده کنیم
زمین را از هر طرف می‌کاهیم.

رصدهای علمی نیز بیان داشته کروی بودن
زمین در قطبها کامل نیست و فرورفتگی دارد.

﴿اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ
فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ﴾ (روم/۴۸)

خداوند است که بادها را می‌فرستد تا ابرها را
در فضا برانگیزد. پس به هرگونه که مشیتش تعلق
گیرد در اطراف آسمان متصل و منبسط کند.

چنان که ملاحظه می‌گردد، آیه شریفه دقیقاً
کیفیت پیدایش باران را از ابتدا تا انتها تشریح
کرده است.

این موارد محدود تنها برای آشنایی
خوانندگان انتخاب و ارائه گردید، حال آن‌که در
قرآن کریم بالغ بر هشتصد آیه به مسائل هستی
شناسانه پرداخته که هر یک در جای خود دارای
اهمیت ویژه‌ای می‌باشد.

بررسی آراء مختلف درباره اعجاز علمی

اگر چه در دوران معاصر یعنی پس از «نهضت
تجدید حیات دینی» که از سوی سیدجمال‌الدین
اسدآبادی و شاگردان وی در دنیای اسلام به وقوع
پیوست، تفسیرهای علمی و اثبات سازگاری
آیات قرآن با علوم روز طرفداران بسیاری داشته
است، ولی با این حال شماری از مفسران و
دانشمندان علوم قرآنی نیز این نظریه را برناتافته،
برای رد و انتقاد از آن دلایلی آورده‌اند که پس از
بیان دلایل موافقان اعجاز علمی، به آراء ایشان
خواهیم پرداخت.

دلایل موافقان اعجاز علمی

۱ - قرآن کریم بزرگترین حجت بر بندگان خدا

۱ - محمد جمال‌الدین الفندی، القرآن و العلم، ص ۲۳۰.
۲ - محمد عبدالله دراز، المدخل الی القرآن الکریم،
ص ۱۷۶.

می‌باشد و دلیل حجیت آن، مسأله اعجاز آن است. از این‌رو درست نیست که اعجاز قرآن فقط برای فصیح‌های عرب قابل ادراک باشد، در صورتی که کل «بشر» مخاطب قرآن می‌باشند و غیر عرب خیلی بیش از اعراب هستند. بنابراین باید قرآن علاوه بر اعجاز بلاغی دارای جنبه‌های دیگری از اعجاز باشد و از همه جذابتر جنبه اعجاز علمی قرآن است که ادراک آن به شناخت زبان خاصی نیاز ندارد.

۲ - اعجاز علمی قرآن باعث می‌شود کافران نتوانند در قرآن شک کنند؛ زیرا حقایق علمی که قرآن بیان می‌دارد دلیل محسوسی است بر این که خالق این حقایق، فرو فرستنده قرآن نیز می‌باشد.^۱

۳ - قرآن کریم شامل آیات هستی‌شناسانه زیادی است که آگاهی به آنها در پرتو حقایق علمی، دعوت به دین خدا را در این عصر آسان می‌سازد.^۲

۴ - قرآن کریم به صورتی کاملاً دقیق، اصول و جزئیات عالم مادی را بیان کرده، به گونه‌ای که هیچ کس در هنگام نزول قرآن از این علوم اطلاعی نداشته است و تنها علوم جدید است که پس از نزول قرآن، آنچه را در قرآن آمده، تأیید کرده و شواهدی بر صحت قرآن آورده و هیچ‌گونه تعارضی با آن ندارد.^۳

۵ - تفاسیر علمی فرض تعارض بین «علم و قرآن» را از بین می‌برد و مردمی که می‌بینند آیات قرآن در ۱۴۰۰ سال پیش موافق کشفیات جدید

علمی است، به سوی قرآن جذب می‌شوند. «این معجزه علمی قرآن است که مردم جدید و غریبها را به سمت قرآن می‌کشد و الا این‌که بگویند: حضرت سوسمار را به حرف درآورد و با شکسته شدن سنگ و انشقاق قمر و امثال اینها، هدایت نمی‌شوند.»^۴

۶ - این‌گونه کوششها برای نمایاندن جنبه علمی اعجاز قرآن، انتقال به یک نظریه جامع در اعجاز قرآن است که از حدود فرهنگ و عصر فراتر رفته و اهمیت آن از این نظر است که جنبه عام و جهانشمول رسالت محمد ﷺ را بر همه مردم می‌رساند.^۵

محمد رشید رضا مؤلف المنار می‌نویسد:
«وجه هفتم از وجوه اعجاز قرآن اشتمال قرآن بر تحقیق بسیاری از مسائل علمی و تاریخی است که در زمان نزول قرآن شناخته شده نبوده است و بعد از آن بسا تلاش محققان از طبیعت‌شناسان و غیر دانسته شده است.»^۶

امام محمدغزالی اولین کسی است که به اشتمال قرآن بر جمیع علوم دینی و دنیوی باور دارد و از این حیث قائل به اعجاز قرآن می‌باشد.

۱ - احمد عمر ابوججر، التفسیر العلمی للقرآن فی المیزان، ص ۱۰۷.

۲ - همان.

۳ - حنفی احمد، التفسیر العلمی للآیات الکوئیه، ص ۴۳۷.

۴ - هبة‌الدین شهرستانی، اسلام و هیئت، ترجمه سیدهادی خسروشاهی، ص ۱۱۰.

۵ - محمد عبده، تفسیر المنار، ج ۱، ص ۲۰۸.

۶ - همان، ج ۲، ص ۱۲۰.

نظریه «اعجاز علمی» نیز اولین بار به وسیله غزالی بیان شده است و معاصران وی از جمله القاضی عیاض و ابن رشد دیدگاه او را تأیید کرده‌اند. پس از ایشان در دوران معاصر طنطاوی، کواکبی، حنفی احمد و... به اعجاز علمی قرآن تصریح کرده‌اند. این دانشمندان تطبیق اشارت قرآن با یافته‌های علم امروزی را وجهی از وجوه اعجاز قرآن دانسته و بر این اندیشه‌اند که اشتمال قرآن بر حقایق علمی پانزده قرن پس از نزول قرآن، برهان روشنی است بر این‌که قرآن کلام بشر نبوده و آن «نوری است نشأت گرفته از خورشید علم الهی و حکمتی است صادر شده از مقام ربانی بر زبان رسول امی ﷺ»^۱

فی الجملة طرفداران نظریه اعجاز علمی قرآن می‌اندیشند آیین پیامبر همان‌گونه که جهانشمول است ﴿و ما أرسلناک إلا رحمةً للعالمین﴾ (انبیاء/۱۰۷)؛ (تو را به پیامبری بر نینگیتیم مگر از سر رحمت بر جهانیان)، زمانشمول نیز هست و حکمت الهی اقتضا می‌کند که معجزه پیامبر برای همگان معجزه باشد ﴿لِئلاَّ یكونَ لِناسٍ علی الله حجةٌ﴾ (نساء/۱۶۵)؛ (تا مردم بر خدا حجتی نداشته باشند). پس باید قرآن برای مردم عصر علم به وسیله «اعجاز علمی» آن معجزه باشد.

دلایل مخالفان اعجاز علمی قرآن

چنان‌که بیان شد، شماری از دانشمندان علوم قرآنی روش تفسیر علمی و بالمآل اعجاز علمی قرآن را نپذیرفته‌اند که در این مختصر اجمالاً به

دلایل آنان پرداخته می‌شود:

۱ - وجود ارتباط بین قرآن و حقایق علمی را وجهی از وجوه اعجاز قرار دادن به نوعی مخلوط کردن دو علم «تفسیر» و علم «اعجاز قرآن» است. هدف «تفسیر» بیان معانی الفاظ و جملات و دلالت این الفاظ و جملات بر مقصود است، خواه این آیات، آیات قصص باشد، یا ادبی و احکام یا غیره و این امر کاملاً جدای از اعجاز قرآن می‌باشد، اما اموری که مربوط به شعر جاهلی یا شعر عموماً می‌باشد یا مربوط به اسلوب جاهلی و غیرجاهلی و اسلوب عربی و غیر عربی و تقارن آنها با اسلوب قرآنی است، آنها علم «اعجاز قرآن» می‌باشند و محقق در امور «اعجاز قرآن» باید این دو حقیقت عمده برایش قابل تشخیص باشد.^۲

۲ - اعجاز قرآن (چنان‌که لفظ و تاریخ آن را بیان می‌دارد) دلیل پیامبر برای صدق نبوتش بوده است و شخص پیامبر از «اعجاز قرآن» از جنبه‌ای که سایر امت عرب می‌فهمیدند، آگاهی داشت و مسأله «تحدی» که در آیاتی مطرح شده است، مربوط به لفظ و نظم و بیان قرآن است، نه به چیزی غیر از آن و به آوردن اخبار غیبی و علوم‌ی که مخاطبان آن را نمی‌فهمیدند و همچنین به مسائلی که مربوط به نظم و بیان

۱ - محمد عبده، رسالة التوحید، ص ۱۴۶.

۲ - احمد عمر ابوحجر، التفسیر العلمی للقرآن فی المیزان، ص ۱۳۱.

نیست، تحدی نشده است.^۱

۳ - اگر مشاهده می‌کنیم بین آیات هستی‌شناسانه قرآن و اکتشافات علمی امروز تناقضی نیست، بلکه موافقت و هماهنگی نیز وجود دارد، این دلیلی بر اعجاز مربوط به تحدی نیست، بلکه ثابت می‌کند قرآن از سوی خداوند فرو فرستاده شده و هر چه از سوی خداوند فرستاده شده، مثل تورات و انجیل «معجزه» نمی‌باشد.

مخالفان معتقدند که وجود حقایق علمی در قرآن دلیلی بر اعجاز علمی آن نیست، اگر چه اثبات می‌کند که قرآن کلام خداوند است.

۴ - اعجاز علمی مربوط به همه آیات و سوره‌ها نیست، بلکه برخی را دربرمی‌گیرد، ولی می‌دانیم «تحدی» به همه قرآن تعلق دارد و همه سوره‌های قرآن معجزه می‌باشد و اگر قرآن به دلیل اشارات علمی پراکنده در آن معجزه باشد، لازم می‌آید بسیاری از سوره‌ها که خالی از این اشارات هستند معجزه نباشند.^۲

۵ - این وجه از اعجاز را تنها کسانی درک می‌کنند که به مسائل علمی احاطه داشته باشند.

۶ - در این وجه از اعجاز، انحراف بزرگی

وجود دارد و آن این‌که برخی برای اثبات اعجاز علمی قرآن مسائلی که واقعاً با قرآن مطابقت ندارد به آن تحمیل می‌کنند.

۷ - این‌که وجه اعجاز علمی قرآن را از وجوه اعجاز قرآن بشماریم، مسأله‌ای است که شاید اصولاً اعجاز قرآن را تخطئه کند، چراکه اعراب مورد «تحدی» مردمی امی و بیسواد بودند و در اصل، بهره‌ای از علم به معنای دقیق کلمه نداشتند. هرگاه تصور شود آیات قرآن، شامل علوم جدید می‌باشد، معنایش این است که قرآن مردمی را که واقعاً از درک علمی عاجزند مورد تحدی قرار داده و این تحدی در این صورت از اساس باطل و مخالف خود قرآن است.

۸ - گذشتگان صالح از صحابه و تابعین، آگاهترین مردم به قرآن و علوم بوده‌اند و اگر ایشان در این موارد مطالعه و تحقیقی داشتند، قطعاً سخنی به ما می‌رسید که دلالت بر این بررسی داشت و چون مطلبی به ما نرسیده، معلوم است که ایشان بیاناتی درباره این مقولات نداشته‌اند.^۳

۹ - موافقان تفسیر علمی از جنبه اعجازی قرآن کریم تفکر تفسیر علمی را پیدا کردند، ولی باید گفت اعجاز قرآن غنی‌تر از آن است که بخواهیم از این راه دشوار، برای بیان اعجاز قرآن

۱ - مالک بن نبی، الظاهرة القرآنیة، تقدیم محمود شاکر، ص ۱۶ - ۲۲.

۲ - همان.

۳ - شاطبی، الموافقات فی اصول الاحکام، ج ۲، ص ۷۹.

استفاده کنیم. آیاتی که به مشاهده و تفکر در ملکوت آسمانها و زمين دعوت می‌کند، مقصدی بجز موعظه و اندرز و توجه به قدرت خداوند و وحدانیت او ندارد و مربوط به بیان نظرات و قوانین علمی نیست.^۱

پس به طور خلاصه مخالفان معتقدند که وجود حقایق علمی در قرآن دلیلی بر اعجاز علمی آن نیست، اگر چه اثبات می‌کند که قرآن کلام خداوند است.

قرآن برای عموم طبقات معجزه است، برای سخن‌سنان از نظر بلاغت و برای حکما از نظر حکمت و برای دانشمندان از نظر جنبه‌های علمی و برای اجتماعيون از نظر جهات اجتماعی و برای قانونگذاران از نظر قوانین عمومی...

علامه طباطبائی رحمته الله علیه دربارهٔ اعجاز قرآن بیاناتی دارند که ذکر آن سودمند است. ایشان می‌نویسد:

«آیه شریفه ﴿قُلْ لَنْ أَجْتَمِعَ الْإِنْسَ وَالْجِنَّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ...﴾ (اسراء/۸۸)؛

(بگو هر آینه اگر انسانها و جنیان مجتمع شوند که مانند این قرآن را بیاورند، نمی‌توانند؛ اگر چه یکدیگر را کمک کنند) بخوبی دلالت بر تحدی عمومی قرآن دارد، به این معنی که این تحدی نه تنها از نظر فصاحت و بلاغت و اسلوب قرآن است؛ زیرا اگر چنین بود، می‌بایست تحدی مخصوص به جمعیت و دسته معینی، یعنی عرب و خالص از اعراب جاهلیت و «مخضرمین» قبل از آن که زبان اصلی آنها آلوده شود بوده باشد، در حالی که این طور نیست و آیه با صدای رسا عموم اهل جهان را به مقابله و معارضه دعوت کرده است. همچنین سایر مزایایی که قرآن مشتمل بر آنهاست؛ مانند معارف، اخلاق فاضله، احکام تشریحی و اخبار غیبی و حقایقی که موقع نزول قرآن هنوز دست بشر پرده از روی آنها بر نداشته بود، مخصوص به دسته معینی از مردم عالم نیست و لذا ممکن نیست تحدی آیه فقط ناظر به یکی از امور باشد، بلکه این تحدی، تمام اموری را که برتری در آن تصور می‌گردد، شامل می‌گردد.

یعنی قرآن برای عموم طبقات معجزه است، برای سخن‌سنان از نظر بلاغت و برای حکما از نظر حکمت و برای دانشمندان از نظر جنبه‌های علمی و برای اجتماعيون از نظر جهات اجتماعی و برای قانونگذاران از نظر قوانین عمومی... و بالاخره برای عموم جهانیان از نظر

۱ - محمدحسین ذهبی، التفسیر و المفسرون، ج ۳، ص ۱۵۹.

اموری که به آن دسترسی ندارند؛ مانند علوم غیبی. بنابراین قرآن مدعی اعجاز از تمام جهات است؛ زیرا تحدی آن عمومیت دارد و تمام افراد جن و بشر... بخوبی می‌توانند اعجاز آن را دریابند.»^۱

نتیجه‌گیری

با بررسی نظریه‌های موافقان و مخالفان اعجاز علمی قرآن می‌توان گفت خلاصه دلایل مخالفان این است که اولاً، قرآن برای اعراب پانزده قرن پیش نازل شده و با توجه به علوم آن‌روز و فهم و ادراک ایشان آنها را مورد تحدی قرار داده و حتی اصحاب بزرگوار پیامبر ﷺ هیچ کدام متعرض این مسائل علمی نشده‌اند.

ثانیاً، برای اثبات اعجاز علمی قرآن، مسائلی به قرآن تحمیل می‌شود که از حقیقت قرآن به دور است یا ممکن است این مسائل غیرقطعی در آینده نقض گردد.

در پاسخ باید گفت: قرآن برای زمان یا گروهی خاص از بشر نازل نشده، بلکه ساختار و سیاق کلام آن، چنان است که گروه‌های مختلف مردم بنا بر تواناییهای ادراکی و علمی خود می‌توانند از آن بهره‌مند شوند؛ چنان که استاد رافعی می‌گوید: اسلوب کلام قرآن چنان نرم و لطیف و قابل تأویل و همه‌جانیه است که اندیشه‌های متفاوت در دورانهای مختلف برداشتهای گوناگون از آن داشته‌اند؛ آن‌سان که هم اعراب جاهلی از مطالب قرآنی استفاده می‌کرده‌اند، هم دانشمندان و فلاسفه در زمان

حاضر و قرون آتی.^۲

از سوی دیگر باید گفت اگر چه اعجاز همراه با تحدی در هیچ یک از وجوه اعجاز قرآن به نحو کامل متحقق نیست مگر در اعجاز بیانی، ولی این‌که اسلوب قرآن به گونه‌ای است که مطالب آن با اکتشافات علمی هماهنگ است یا با آنها تناقص ندارد، مطلبی است که بازگشت آن به «اعجاز بلاغی» قرآن می‌باشد که هم عرب زمان نزول و نیز مردم و امتهای آینده بدان تحدی شده‌اند و بدون شک غیراعرابی که توافق و هماهنگی قرآن را با تعبیرات علمی مشاهده می‌کنند، گویا مسأله اعجاز بلاغی قرآن به معنای مطابقت با حال، هم برایشان متحقق شده است و این همان چیزی است که موافقان اعجاز علمی بدان معتقدند.

درباره این نکته که در جریان اثبات اعجاز علمی قرآن اموری به قرآن تحمیل می‌گردد، هرچند در مواردی ممکن است چنین اتفاقی بیفتد، ولی موافقان اعجاز علمی غالباً به مسائلی استناد می‌کنند که جنبه قطعی داشته و به اثبات رسیده باشد. با این حال مفسران علمی می‌اندیشند اعجاز علمی یکی از وجوه اعجاز قرآن است و اگر هم اشتباه و نادرستی نظریه‌ای علمی روشن گردد، به کج فهمی و درک نادرست مفسر مربوط است، نه این‌که نعوذ بالله خطا در

۱ - تفسیر المیزان، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، ج ۱، ص ۷۳.

۲ - مصطفی صادق رافعی، اعجاز القرآن، ص ۲۱۶-۲۱۷.

آیه باشد؛ چنانکه حکمی فقهی از آیه‌ای از قرآن استنباط می‌شود، ولی بعداً با دلیلی دیگر این حکم باطل اعلام می‌گردد.

بدین سان کتاب خدای متعال تا همیشه تاریخ بر روی همه انسانها گشوده است که به فراخور ظرف علم و دانش و فهم خود از آن بهره‌برگیرند.

فهرست منابع

قرآن مجید

۱ - ابوحوجر، احمد عمر، التفسیر العلمی للقرآن فی المیزان، (دارقنبیه، ۱۹۹۱).

۲ - احمد، حنفی، التفسیر العلمی للآیات الکوئبه، دارالمعارف، مصر، بی‌تا.

۳ - بوکای، موریس، مقایسه‌ای میان تورات، انجیل، قرآن و علم، ترجمه ذبیح‌الله دبیر، چاپ دوم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۴ ش.

۴ - دراز، محمدعبدالله، المدخل الی القرآن الکریم، ۱۹۷۱ م.

۵ - دروزه، محمد عزة، تاریخ قرآن، ترجمه محمدعلی لسانی فشارکی، تهران، مرکز نشر انقلاب، ۱۴۰۱ ق.

۶ - الذهبی، محمد حسین، التفسیر و المفسرون، دارالکتب الحدیثه، ۱۹۶۲ م.

۷ - الرومی، سلیمان فنهد، منهج المدرسه العقلیه فی التفسیر، چاپ سوم: بیروت، موسسه الرساله، ۱۴۰۷ ق.

۸ - الرافعی، مصطفی صادق، اعجاز القرآن و البلاغه النبویه، چاپ چهارم: ۱۹۴۰ م.

۹ - الامام الشاطبی، الموافقات فی اصول الاحکام، ط مصطفی محمد، بی‌تا.

۱۰ - الشرقاوی، عفت، اتجاهات التفسیر فی مصر فی العصر الحدیث، القاہره، الکیلانی، ۱۹۷۲ م.

۱۱ - شهرستانی، هبة‌الدین، اسلام و هیئت، ترجمه سیدهادی خسروشاهی، چاپ چهارم: شرکت سهامی انتشار.

۱۲ - طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲ ش.

۱۳ - عبده، محمد، تفسیر المنار، بیروت، دارالمعرفه، بی‌تا.

۱۴ - همان، رساله التوحید، مصر، دارالمنار، ۱۳۶۵ ق.

۱۵ - عبدالفتاح طیاره، پایه‌های اساسی شناخت قرآن، ترجمه محمدرسول دریایی، انتشارات رسالت قلم، بی‌تا.

۱۶ - مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۸ ش.

۱۷ - مالک‌بن نبی، ظاهرة القرآنیه، تقدیم محمودشاکر، دارالفکر، بی‌تا.

۱۸ - نوفل، عبدالرزاق، قرآن بر فراز اعصار، ترجمه شکیب بهرام‌پور، چاپخانه مرتضوی، ۱۳۴۹ ش.

۱۹ - مراغی، محمدمصطفی، الدروس الدینیة. ۲۰ - الفندی، محمدجمال‌الدین، القرآن و العلم، ۱۹۷۰ م.